

Několik poznámek k filosofii řeči [1969]

17. VI. 69

Především bych chtěl podtrhnout částečnost a nehotovost toho, co přednesu; opravdu půjde jen o několik poznámek. Druhým cílem bude alespoň poukázat na nutnost dosud málo běžných pojmových rozlišení a v souvislosti s tím i na nutnost terminologického upřesnění. Aby se tento obecný požadavek ukázal ve své názorné podobě, předvedu alespoň předběžné ukázky v tom směru.

1. Řeč, mluva, jazyk

Nejčastěji rozumíme řeči jako tomu, čím může být něco řečeno. V tomto nástrojovém pojetí je však řeč redukována na svou vnější podobu a dokonce jen na jednu rovinu této vnější podoby. Podrobíme-li nástrojové pojetí „řeči“ bližšímu zkoumání, dojdeme dokonce k závěru, že jde ve skutečnosti o vážný omyl, neboť tu vlastně nejde o pojetí řeči, nýbrž o pojetí čehosi jiného, co samo o sobě „nemluví“, ale je pouze vnějším aparátem, nástrojem, součástí mechanismu mluvení. Tak např. zvuková podoba slov, intonace věty, zpěvnost nebo nelibozvučnost jazyka, gramatická struktura, idiomy, etymologické vztahy, kmenové příbuznosti, frekvence hlásek, slabik, slov, vazeb atd. atd. – to vše ještě není řeči, ale řeč předpokládá. První terminologická nesnáz se ukazuje např. ve vztahu slov „řeč“ a „mluva“. Když o někom řekneme, že mluví, máme na mysli čistě vnější úkon; uvedeme-li naopak, že „říká“, očekává každý, že řekneme, co říká – tedy máme tu na mysli něco, co je za vnější podobou mluvení. Že někdo mluví, jsme schopni vidět (např. v němém filmu) nebo slyšet (např. z magnetofonového záznamu v neznámém jazyce. Abychom mohli sdělit či tlumočit, co říká, musíme rozumět obsahu jeho vnějšího jazykového projevu. V jiných souvislostech však vypadá věc zase jinak: výmluvné může být i němé svědectví, gesto, mimický výraz, dokonce i pouhý dokument (např. kapka zaschlé krve nebo otisky prstů), kdežto výřečný je člověk, který dovedně ovládá mluvení (nikoli jen řeč). Odlišíme-li od významu slova řeč to, co se kryje s významem slova jazyk (ovšem neanatomicky), pak vlastně vůbec nemůžeme mluvit o ovládání řeči (asi jako nemůžeme mluvit o ovládání mravnosti, etičnosti). Přes tyto a mnohé jiné nedostatky rozlišujeme alespoň pro dnešek terminologicky a) jazyk jako vnější aparát v konkrétně historické či oborové podobě (jazyk český, německý, jazyk vědy, metajazyk apod.), b) mluvu jako vnější podobu, vnější stránku mluvení, promlouvání vůbec, c) řeč jako oblast, v níž je možné promlouvání, v níž nemluvné mluví. Pouze řečí se v následujícím hodlám zabývat; přesto bude čas od času nutné zmínit i některé souvislosti s jazykem nebo mluvou, zejména z důvodů názornějšího rozlišování.

Martin Heidegger se jednou vyjádřil (*Wesen der Sprache*, I. – 159), že člověk ve svém pobytu pobývá vlastně v řeči (daß der Mensch den eigentlichen Aufenthalt seines Daseins in der Sprache hat). To by byl výrok docela nepochopitelný a přímo nesmyslný, kdybychom měli na mysli jen jazyk nebo mluvu. Řeč, jak se pokoušíme ji uchopit v její podstatě a v její vnitřní struktuře, je však vlastně celým komplikovaným, strukturovaným prostorem, celým světem, do něhož (v nejranějším dětství) jednou vstoupíme, abychom jej už nikdy ve svém životě neopustili. Člověk se stává člověkem ve chvíli, kdy na výzvu jiných lidí odpovídá

porozuměním, solidarizuje se a v důvěře vykročí do světa, který vůbec nemá před sebou jako krajinu, nýbrž který se teprve s každým dalším krokem vždy znovu porozevírá, aby se tím mocněji vstupujícího a vstoupivšího zmocňoval. Nejpozoruhodnější na tomto světě ovšem je to, že není partikulárním lidským biotopem, jehož místo je uprostřed světa jako celku, nýbrž naopak že je základem a počátkem tohoto světa, že je sám vlastním světem, v němž se dostává místa nejen všem jednotlivostem, určitým konkrétninám, ale také kosmu vůbec, také světu, v němž člověk biologicky i sociálně žije, dokonce i člověku samotnému. Při výkladu jedné básně (Stefana Georgea) to Heidegger formuluje (dtto, str. 164): Není žádná věc tam, kde chybí slovo. Teprve tam, kde je pro určitou věc nalezeno slovo, je tato věc vůbec věcí. Teprve slovo vybavuje věc bytím. (Kein Ding ist, wo das Wort fehlt. – Erst wo das Wort gefunden ist für das Ding, ist das Ding ein Ding. So erst ist es. – Das Wort verschafft dem Ding erst das Sein.)

Nemám v úmyslu tady interpretovat Heideggera. Používám svobodně jeho některých formulací, abych co nejpregnantněji vyjádřil myšlenku, která se jinak může od Heideggerových úmyslů značně odlišovat. Proto mi dovoluňte blíže vyložit tuto myšlenku bez ohledu na samotného Heideggera.

Svět věcí, v němž žijeme, v němž se pohybujeme, s nímž se v praxi setkáváme a jejíž praxí proměňujeme a uzpůsobujeme, je světem, který byl vtažen do mnohem většího a zejména vícedimenzionálního světa řeči. Také my sami jsme teprve těmi lidmi, kteří byli ne-li vtaženi, tedy neodolatelně a neodvolatelně pozváni ke vstupu do téhož světa řeči. Naprosto nejde o to, že věci a jejich vzájemné vztahy jsou produktem řeči, ale nepochybně se v řeči a řečí stávají něčím jiným, jsou řečí zjinačovány. Obrazně bychom to mohli vyjádřit tak, že svět ve své původní (můžeme-li to tak vůbec platně říci) skladbě je uzavřen, ale ve chvíli, kdy je vtažen do multidimenzionality světa řeči, stává se řídkým, skrz naskrz prostupným nescísnými novými vztahy a souvislostmi, otvírá se novým skutečností, které nejenže k němu původně nepatřily, ale dokonce ani dodatečně do něho nemohou být vloženy tak, aby byly prostě v něm, aby se trvale a úplně staly jeho součástí. Svět věcí, který je vtažen do světa řeči, je nejen natrvalo otevřen a tudíž zbaven své uzavřenosti, ale je dokonce takřka vypáčen, vyvrácen ze svých veřejí nebo kolejí, takže sám sebe v některých ohledech přesahuje. Svět, který byl vtažen do světa řeči, nezůstává tímž světem, ale začíná mluvit – a to znamená, že je víc než sám sebou a že se právě v řeči ukazuje být výmluvně zaměřen ke svému vlastnímu překročení, také a zejména překročení v řeči. Ve světě řeči se tedy světu věcí dostává možnosti, aby se z pouhého jsoucna (avšak nevíme, zda byl kdy „pouhým jsoucnem“!) stal jsoucnem výmluvným, mluvícím, ovšem mluvícím skrze řeč, která není jeho řečí, ale po vnější stránce lidskou mluvou. V lidské mluvě se tak manifestuje, realizuje, konkretizuje řeč jsoucna, které překračuje svou jsoucnost. A protože tato řeč je jen jedna jediná a společná všemu jsoucnu, a protože jsoucno překračuje svou jsoucnost tam, kde ustupuje, aby nechalo pole bytí, aby mu „předalo slovo“ (které ovšem samo nemělo a nemá), je skutečná řeč přítomna v lidské mluvě tam, kde sama umlká a předává slovo témuž, čemu předává slovo i jsoucno (každé jsoucno), má-li promluvit. Tak můžeme uzavřít, že řeč je původně a

podstatně řečí nikoli lidskou, tím méně řečí jakéhokoli jiného jsoucna, ale řečí bytí, které mluví tam, a jenom tam, kde jsoucno i mluva ponechávají (vždyť nelze vpravdě mluvit o předání slova) slovo samému bytí.

Abychom nemuseli zůstat poplatni Heideggerově terminologii, můžeme pro daný účel mluvit stejně dobře o pravé skutečnosti, která si podržuje slovo tam, kde daná skutečnost zůstává ve svých mezích a ponechává cestu pro „řeč pravou“, pro „pravení“ otevřenou. Praviti pak znamená ponechat v řeči slovo pravdě. Jinak řečeno: tam, kde mluvíme, může být něco řečeno jen tak, že si my mluvící sami uprostřed svého mluvení necháme něco říci, že se i se svým mluvením dáme do služeb řeči, která praví pravdu.

Odtud se však otvírá hned řada otázek, z nichž nyní budu moci naznačit jen některé. Především se ukazuje, že řeč je řečí pouze tam, kde se praví pravda. Můžeme se proto ptát, co se stává s řečí, která se pravdě odcizuje. Taková řeč přestává být řečí a stává se (resp. zůstává) pouhým mluvením. Mluvení, které nic neříká, je však stále ještě něco jiného než lež. Co to je vlastně lež? Jak souvisí lež s řečí a s mluvením? – S tím úzce souvisí jiná otázka, totiž jakým způsobem je vlastně řeč zakotvena v pravdě. Věci mluví jen tam, kde jsou vtažena do světa řeči; sám svět řeči však ještě nezaručuje, že vyjde najevo pravda věcí. To znamená, že i sám svět řeči musí být ještě dále (v dalším aktu) vtažen do světa dalšího. Mohli bychom tak říci, že svět věcí se v řeči dostává do světla, v němž se ukazuje ve své výmluvnosti. Světlem světa řeči je však rovněž něco dalšího, co není součástí řeči samotné; je to pravda. Ale co to je vlastně pravda? Jak může naše mluvení zůstat v pravdě? – Mluvení má však smysl jen tam, kde mluví někdo, nějaký subjekt (lidský subjekt). Jak se liší výmluvnost věcí, založená ve světě řeči, od mluvení subjektu? V čem spočívá výmluvnost mluvícího subjektu? Co říká subjekt už jen tím, že mluví (tedy že mluví vedle toho a nad to, že se již svou existencí, vtaženou do světa řeči, stává výmluvnou existencí)? Jaká je výmluvnost samotného mluvení? Čeho je samo mluvení svědectvím: jen subjektu, anebo také řeči? – A co tedy říká řeč sama, vedle toho a nad to, co říká mluvící člověk, jehož mluvení může být výmluvné? – Pokusme se na něco z toho odpovědět.

2. Svět řeči

Nelze dost podtrhnout, že mluvení není pouze myšlení ve slovech, jak se někdy říká. Mluvit neznámá překládat své myšlení do slov jakožto smluveného systému znaků. Jestliže jsme označili mluvení (mluvu) za vnější podobu, vnější stránku promlouvání resp. říkání či pravení, vůbec to neznámá, je příslušnou niternou, vnitřní stránkou je myšlení. Samo myšlení je totiž možné pouze ve světě řeči; mnoho pravdy měli ti ze starších filosofů, kteří myšlení považovali za tiché mluvení nebo za mluvení k sobě či se sebou. Myšlení je ve skutečnosti také vnější podobou řeči, i když je bezprostředně nepřístupné zvnějška druhých lidem. Proto můžeme také mluvit o dějinách myšlení, právě tak jako o dějinách jazyka (jazyků); nemůžeme však mluvit o dějinách řeči. Neexistuje řeč v zárodku a řeč rozvinutá, neexistují elementy řeči a jejich pozdější kombinace – nic takového. Řeč nemá počátku ani konce, nerozvíjí se, není procesem, ale je jakoby celá najednou, nějak podobně jako orientovaný prostor, ale nikoli v podobě trvalého

rámcem, nýbrž spíše v podobě jakéhosi v latenci připraveného rozvrhu, který se však stává teprve tam, kde se stává (jinak nelze zachytit onu jistou kontingenci, díky které se mluvení jednou stává řečí a podruhé nikoli). Mohli bychom ve vzpomínce na staré řecké filosofy říci, že řeč, logos je arché, počátek, nebo rhizóma, kořen (věcí). To je třeba blíže vyložit a upřesnit. To bude možné jen v poukazu k tomu, co (v našem smyslu) řečí není, co je jen mluvením a přímo jazykem. Mluvení a jazyk můžeme analyzovat na jednotlivé prvky; pokus o podobnou analýzu řeči, který by chtěl najít elementy, z nichž se řeč skládá, by ve své podstatě nemohl uspět, i když by ovšem měl výsledky. Tyto výsledky by totiž byly něčím jiným než co bychom očekávali; řeč sama by se nám vytratila a zůstalo by nám jen mluvení, jen jazyková danost. Elementy zajisté vždy najdeme: slova, hlásky, zvuky apod. Už k podstatě mluvení však náleží, že je na takových elementech závislé jen nahodile, akcidentálně; neobejde se bez nich zcela, ale v jejich užití je svobodná. Různá jazyková struktura, odchylná skupenství hlá-

[zde text končí]